

УДК 373.5.016:821.161.1.09«1984/1990»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214091>

Наталія ГОГОЛЬ,
orcid.org/0000-0003-0780-6237
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) natashagogol75@gmail.com

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ У НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ ПЕРІОДУ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ 1984–1990 РОКІВ

У статті зазначено, що в умовах сучасної гуманітарної парадигми шкільної літературної освіти постає необхідність обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти на основі конструктивно-критичного осмислення теоретико-методичних ідей учених минулого століття. Досліджено генезу педагогічних і методичних ідей реалізації культурологічного підходу до навчання літератури в практиці роботи закладів загальної середньої освіти періоду освітньої реформи 1984–1990 рр. Акцентовано на причинах активізації культурологічного напрямку в шкільній літературній освіті періоду освітньої реформи, що були розвитком міжпредметних та міжмистецьких зв'язків. Розглянуто продуктивні надбання зарубіжних учених-методистів (Г. Беленького, Т. Браже, З. Старкової), актуалізовано їхні погляди щодо навчання російської літератури з урахуванням ідей культурологічного підходу. Доведено, що в науково-методичному доробку вчених обґрунтовано методу комплексного використання суміжних видів мистецтва (живопису, графіки, музики, скульптури, мистецтва кіно тощо) як дієвих засобів реалізації культурологічного підходу на уроках російської літератури. Підкреслено, що запропоновані прогресивними зарубіжними вченими форми, методи і прийоми роботи з текстом художнього твору на основі діалогічної взаємодії із засобами суміжних видів мистецтва розширюють і поглиблюють літературознавчі й мистецтвознавчі знання учнів, сприяють усвідомленню ними літературного твору як довершеного й унікального тексту культури, досягненню законів творення образів у різних видах мистецтва, а також формуванню вмінь аналізувати й інтерпретувати художні твори в мистецькому контексті. Обґрунтовано важливість використання продуктивних теоретико-методичних надбань учених з означеної проблеми для ефективного розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури.

Ключові слова: шкільна реформа 1984–1990 рр., культурологічний підхід до навчання російської літератури, мистецтво слова, суміжні види мистецтва, науково-методичний доробок зарубіжних учених другої половини ХХ століття.

Nataliya HOHOL,
orcid.org/0000-0003-0780-6237
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at the Department of History and Philosophy of Education
Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) natashagogol75@gmail.com

CULTUROLOGICAL APPROACH TO THE LITERATURE TEACHING IN THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL WORKS OF FOREIGN RESEARCHERS OF THE EDUCATIONAL REFORM PERIOD OF 1984–1990

The article states that in the conditions of modern humanitarian paradigm of school literary education there is a need to substantiate the culturological bases of the school literary education content from the perspective of a constructive and critical understanding the theoretical and methodological ideas of researchers of the last century. The genesis of pedagogical and methodical ideas of the culturological approach realization to Literature teaching in the work practice of general secondary education establishments of the educational reform period of 1984–1990 is investigated. Particular attention is paid to the reasons for the intensification of the culturological policy in school literary education of the educational reform period, which contributed to development of interdisciplinary and inter-art connections. The efficient achievements of foreign methodologists (G. Belenkiy, T. Brazhe, Z. Starkova) are considered, their views on the Russian literature teaching are updated, taking into account the ideas of the culturological approach. The paper argues that they suggest the methodic of complex use of related arts (painting, graphics, sculpture, cinematography, etc.) as an effective means of realizing the culturological approach in Russian literature classes. Judging by the experience of leading foreign researchers it is claimed that forms, methods and techniques of working with the art text on the basis

of the dialogic interaction with the means of related arts promote deepening students' knowledge of literature and art, their awareness of a literary work as a perfect and unique text of culture, their understanding the specific features of the image creation in different arts as well as the forming skills to analyze and interpret works of art in an artistic context. The author substantiates an importance of using theoretical and methodological achievements of researchers on this problem for the effective development of modern theory and practice of Literature teaching.

Key words: school reform of 1984–1990, culturological approach to Russian literature teaching, the art of words, related arts, scientific and methodological works of foreign researchers of the second half of the twentieth century.

Постановка проблеми. В умовах сучасної гуманітарної парадигми шкільної літературної освіти, компетентнісних орієнтирів усвідомлюється важливість комплексного підходу до використання культуротворчого впливу суміжних видів мистецтва на формування юної особистості. На даному етапі розвитку шкільної літературної освіти значна увага приділяється навчання української і зарубіжної літератури на засадах культурологічного підходу, що регламентовано в низці державних документів (Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції «Нова українська школа», Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти, Концепції літературної освіти, чинних програмах і підручниках з української і зарубіжної літератури). Реалізація культурологічної лінії передбачає вивчення літератури в контексті розвитку культури й мистецтва (література як мистецтво слова), розгляд літературних творів у взаємозв'язках із живописом, музикою, кіно та іншими видами мистецтва, використання культурологічного принципу, що забезпечуватиме розширення світогляду учнів, визначення місця літератури серед інших видів мистецтва та в духовній культурі народу й людства (Концепція літературної освіти, 2011).

Отже, актуальності набувають науково-методичні настанови провідних зарубіжних учених минулого століття щодо реалізації культурологічного підходу до навчання літератури в практиці роботи закладів загальної середньої освіти, що стали базовою основою для конструктивно-критичного осмислення проблеми культурологічної спрямованості змісту шкільної літературної освіти у кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Аналіз досліджень. Осмислення проблеми культурологічного підходу в освіті на основі конструктивно-критичного дискурсу представлено у працях учених-педагогів: І. Балхарової, Є. Бондаревської, М. Бастуна, В. Гури, І. Зязюна, І. Колмолгорової, О. Рудницької, В. Сластьоніна, І. Якиманської та ін.

Проблема реалізації культурологічного підходу отримала своє послідовне розроблення в наукових розвідках провідних українських і зарубіжних учених-методистів: Г. Ачкасової, О. Бандури, К. Богачова, А. Вітченка, Н. Волоши-

ної, Є. Волощук, Г. Гладишева, А. Градовського, В. Доманського, С. Жили, О. Ісаєвої, М. Качуріна, З. Кирилюк, Ж. Клименко, О. Куцевол, В. Маранцмана, Л. Мірошніченко, А. Мельник, Л. Неживої, О. Ніколенко, Є. Пасічника, О. Покатілової, С. Сафарян, Н. Свіріної, Л. Сімакової, Ю. Султанова, Б. Шалагінова, К. Шахової, З. Шевченко, Т. Яценко та інших.

Наукові розвідки вчених демонструють як розмаїття окремих аспектів зазначеної теми, так і багатство сучасних підходів до її осмислення, що полягають в обґрунтуванні культурологічних основ вивчення літератури в школі, визначенні культурологічного контексту, принципу, ціннісних складників культурологічного підходу; предметній інтеграції у процесі навчання літератури як педагогічного варіанту зв'язків між різними видами мистецтва; розробленні методичної системи культурологічного аналізу літературного тексту; упровадженні інноваційних технологій навчання української і зарубіжної літератури за засадах культурологічного підходу тощо.

Нині широке проблемне коло науково-методичних ідей учених 1980-х – 1990-х рр. щодо реалізації культурологічного підходу до навчання літератури не є об'єктом системного дослідження сучасними вченими. Тому актуальності набуває проблема ретроспективного аналізу та творчої реалізації нагромадженого прогресивного науково-методичного досвіду зарубіжних учених у практиці навчання літератури на культурологічних засадах періоду освітньої реформи 1984–1990 рр.

Мета статті – розкрити теоретичні й практичні основи реалізації культурологічного підходу до навчання російської літератури в закладах загальної середньої освіти, висвітлені в науково-методичних працях зарубіжних учених періоду освітньої реформи 1984–1990 рр.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній школі завжди актуальним було питання становлення літературної освіти та формування теорії і практики навчання курсів літератури. Причини активізації культурологічного напрямку в шкільній літературній освіті у 80-х роках ХХ ст. були пов'язані з пошуком оптимальних шляхів розвитку шкільної освіти, що викликало активну дискусію серед учених та дослідників про гумані-

тарну освіту, роль і значення літературної освіти у становленні підростаючої особистості, запровадження ефективних форм, методів і принципів навчання літератури в середній загальноосвітній школі тощо. Отже, початок реформи 1984 року окреслив зміни, що відбувались у гуманітарній парадигмі шкільної літературної освіти і були пов'язані із системністю та цілісністю гуманітарного знання, розвитком міжпредметних зв'язків на основі інтеграції наукових знань у теоретичних дослідженнях і в практичній діяльності.

Реформа загальноосвітньої та професійної школи 1984 року розкрила певні можливості для взаємодії у вивченні російської, української, зарубіжної літератури та літератури народів СРСР. Головне її завдання було спрямоване на «покращення художньої освіти та естетичного виховання учнів, необхідність розвивати почуття прекрасного, формувати високі естетичні смаки, уміння розуміти і цінувати твори мистецтва <...> використовувати задля цього можливості кожного предмета, особливо літератури...» (О реформе общеобразовательной и профессиональной школы, 1984: 48).

Навчання літератури в середній школі у 1980-х – 1990-х роках здійснювалося на основі вивчення творів видатних митців російської, української, загалом, радянської й зарубіжної класики. Посиленню ролі і значущості міжмистецьких і міжпредметних зв'язків у ході навчання літератури сприяла низка державних документів. Так, Міністерством освіти та культури УРСР, Державному комітету УРСР з кінематографії разом із творчими спілками було доручено «розробити програми й посібники для факультативних занять і позакласної роботи з музики, художньої, літературної творчості та кіномистецтва», а також «ширше залучати діячів культури і мистецтва до безпосередньої участі в роботі з дітьми» (Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи», 1984).

У зазначений період значно активізувалась увага вчених-методистів до художньої культури, яка, на думку сучасної української дослідниці А. Мельник, почала усвідомлюватися ними «не просто як тло, а як смисловий компонент літературного твору та основа його інтерпретації» [Мельник, 2013: 7]. Серед словесників поживився інтерес до використання на уроках літератури суміжних видів мистецтва, художній твір розглядався як витвір словесного мистецтва у взаємодії та діалозі із живописом, музикою, кіно, театром, скульптурою, архітектурою тощо.

Розробленням культурологічного підходу як домінуючого щодо аналізу художнього твору займалися провідні українські та зарубіжні вчені-методисти, дослідники, прогресивні вчителі-словесники, серед яких Л. Айзерман, О. Бандура, В. Беленький, Т. Браже, Н. Волошина, В. Гречинська, М. Кудряшов, С. Курганов, Т. Курдюмова, С. Лавлинський, В. Маранцман, Н. Мірецька, Є. Пасічник, З. Старкова, В. Троїцький, О. Фролова, М. Черкесова та інші. За основу культурологічного діалогу ними були визнані прийоми проблемного навчання, а також концепція «занурення» учнів у культуру тієї епохи, література якої вивчалась. Учені доводили, що кожний художній твір містить різноманітні аспекти: історичні, етнографічні, міфологічні, семантичні. Тлумачення тексту, на їхню думку, є проникненням у його художній світ на основі досягнення різних структурних рівнів – від понять та образів до мотивів, сюжетів, символів.

Переконливо в цьому аспекті звучить думка сучасної української дослідниці З. Кирилюк про те, що культурологічний підхід до вивчення літератури формує загальну орієнтацію читача, розкриваючи історичний та національний характер культури, яка представляє художній твір, і визначає його аксіологічні й естетичні особливості. Саме культурологічний підхід, на переконання ученої, є основним у системному вивченні літератури і визначальним у методиці викладання предмету (Кирилюк, 2008: 2–5).

Фаховий інтерес для нас становлять науково-методичні ідеї російського дослідника Г. Беленького, висунуті у 80-х – 90-х роках минулого століття про те, що культуротворче бачення загальної мети вивчення літератури у школі полягає в залученні школярів до зразків вітчизняної і світової художньої культури, у вихованні кваліфікованого читача, який відзначається «активним ставленням до дійсності, ідейно-моральними позиціями, естетичними смаками, поглядами, високою загальною і читацькою культурою» (Беленький, 1990: 8). У навчально-методичному посібнику «Прилучення до мистецтва слова» (1990) дослідником розглядаються актуальні питання літературної освіти: мета, завдання, зміст, побудова навчальних програм, організація освітнього процесу на уроках літератури. Розглядаючи проблеми особистісного сприйняття літератури учнями під час вивчення художніх творів, Г. Беленький акцентує увагу на органічному взаємозв'язку видів і форм естетичної діяльності читача, чий досвід спілкування з книгою має обов'язково доповнюватися глядацькими і слухацькими враженнями, мистецькими знаннями, творчими уміннями. Учений доходить висновку, що «чим ширшим

і глибшим є читацький досвід, тим легше та інтенсивніше осягаються таємниці музики або живопису. І навпаки, людина, яка є досвідченою в образотворчих мистецтвах, не залишиться глухою до мистецтва слова» (Беленький, 1990: 166).

Водночас вирішення питання вдосконалення літературної освіти старшокласників учений вбачає у введенні до гуманітарного циклу базових предметів мистецтвознавства (або естетики). Г. Беленький констатує, що вчителі на уроці літератури не мають достатньо часу і можливостей для ознайомлення учнів основної школи з видами мистецтва (живописом, музикою, театром, кіно тощо). Проте, наголошує вчений, «без цього естетична освіта та виховання не можуть бути повноцінними» (Беленький, 1990: 50). Г. Беленький акцентує на важливості вивчення старшокласниками теоретичних мистецтвознавчих та літературознавчих питань для систематизації та розвитку їхніх естетичних знань і уявлень, «аж ніяк не послаблюючи, а навпаки, посилюючи увагу до емоційно-естетичного сприйняття художніх цінностей <...>» (Беленький, 1990: 50). Дослідник переконливо стверджує, що відповідні знання, отримані учнями на основі сприймання та аналізу суміжних видів мистецтва, допоможуть їм глибше осягнути своєрідність літературного твору як мистецтва слова.

Ученою Т. Браже в науково-методичних розвідках актуалізовано питання вивчення літературного твору в широкому культурному контексті на основі діалогічної взаємодії суміжних видів мистецтва. Посилаючись на завдання постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про реформу загальноосвітньої і професійної школи» (Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи», 1984) щодо значущості ролі уроків літератури у формуванні духовно багатой та всебічно розвиненої особистості, учена акцентує на важливості здійснення міжмистецької взаємодії у процесі набуття дорослими учнями літературної освіти, виховання у них прагнення до самоосвіти через суміжні види мистецтва (живопис, музику, театр, кіно).

Т. Браже, обґрунтовуючи висунуті вченим-методистом М. Кудряшовим теоретичні положення щодо аналізу літературного твору на основі міжмистецької взаємодії, у навчально-методичному посібнику «Проблеми вивчення російської літератури в 9 класі вечірньої школи» (1986) орієнтує на проведення аналізу художнього твору на основі внутрішньопредметних зв'язків, «виходу за межі твору, встановлення його зв'язків із фактами життя і літератури, здійснення узагальнень»,

підкреслює необхідність розгляду твору словесного мистецтва в контексті творчості письменника, літературного та культурного процесів (Браже, 1986: 19).

У науково-методичних розвідках російської вченої З. Старкової представлено пошуки ефективних форм, методів і прийомів роботи з текстом художнього твору на уроках російської літератури на основі діалогічної взаємодії суміжних мистецтв (Старкова, 1985; 1978; 1988). Так, у книзі для вчителя «Співдружність мистецтв на уроках літератури» (1988) учена висвітлює загальні тенденції в пошуках шляхів здійснення діалогічного взаємозв'язку суміжних образотворчостей (живопису, музики, кіно й театру) у літературній освіті школярів. З. Старкова, апелюючи до довершеності зображення світу митцями в суміжних видах мистецтва та обізнаності учнів із засобами образотворення, підкреслює, що [далі цитата російською] «музыка и литература, литература и живопись как виды искусства не сравнимы в том смысле, что представляют собой суверенные сферы эстетического познания действительности с неповторимым арсеналом средств и приемов эмоционального воздействия. То, что считается значительным достижением для живописца, <...> композитору с его повышенным чувством невесомо звучащего мира, может быть, покажется тяжеловесным и слишком ограниченным в своей конкретности, а писатель в поисках динамичных форм для передачи все той же самой живописно-предметной картины мира черпает свое изобразительное богатство в неистощимых ресурсах национального языка» (Старкова, 1988: 103–104).

Варто наголосити, що в теоретичному обґрунтуванні концепції книги вчена використовує поняття діалогу, підкреслюючи, що «урок словесності все більш визначено набуває характеру діалогу із глядачем-слухачем» (Старкова, 1988: 4). Ключовою в науково-методичних пошуках російської вченої З. Старкової була проблема взаємодії суміжних видів мистецтва на уроках російської літератури на основі «трьох рівнів діалогічної побудови», а саме: естетичному, світоглядному й моральному (Старкова, 1988: 4–5). «Перш за все, – підкреслює вчена, – необхідно закріпити естетичну основу уроку, розширити осягнення літератури як словесного мистецтва. <...> У живому контексті взаємозбагачень естетична сутність словесної майстерності знаходить найбільшу силу художньої взаємодії» (Старкова, 1988: 4). Формуванню світоглядних позицій та вихованню моральних якостей особистості, на переконання вченої, сприятиме використаний на уроці літератури порівняльний аналіз мистецьких течій, в яких відтворюються принципи відображення світу крізь призму твор-

чого бачення митця. Отже, співдружність мистецтв на уроці літератури не тільки активізує педагогічний процес, а й сприяє виникненню інтересу в учнів до суміжних образотворчостей, прагнень до осягнення засобів творення образів у різних видах мистецтва, здійснення культурного розвитку юної особистості.

Висновок. Запропоновані зарубіжними вченими-методистами оптимальні форми, методи і прийоми роботи із засобами суміжних видів мистецтва на основі їх діалогічної взаємодії сприяють поглибленню в учнів знань літературознавчого і мистецтвознавчого характеру, осягненню ними літературного твору як унікального тексту культури, усвідомленню законів творення обра-

зів у суміжних образотворчостях, розумінню їхньої специфіки, формуванню вмінь аналізувати та інтерпретувати літературні твори в мистецькому контексті. Тому продукуювані зарубіжними вченими науково-методичні настанови стали важливим орієнтиром у визначенні ефективних чинників реалізації культурологічного підходу в процесі навчання української і зарубіжної літератури у кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі науково-методичного доробку провідних українських учених щодо проблеми реалізації культурологічного підходу на уроках української і зарубіжної літератури у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельський Г. И. Приобщение к искусству слова : (Раздумья о преподавании литературы в школе). Москва : Просвещение, 1990. 192 с.
2. Браже Т. Г. Проблемы изучения литературы в 9 классе вечерней школы : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1986. 175 с.
3. Кирилюк З. В. Проблеми культурологічного підходу у вивченні зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*. 2008. № 4. С. 2–5.
4. Концепція літературної освіти, 26 січня 2011 року. URL: http://osvita.ua/legislation/- Ser_osv/13508
5. Мельник А. Внесок Л. Ф. Мірошніченко у розвиток проблеми навчання зарубіжної літератури у культурологічному контексті. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2013. № 5 (387). С. 7–12.
6. О реформе общеобразовательной и профессиональной школы. Сборник документов и материалов. Москва : Политиздат, 1984. 112 с.
7. Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» від 10. 07. 1984 р. № 281. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html
8. Старкова З. С. Литература и живопись : книга для уч-ся. Москва : Просвещение, 1985. 112 с.
9. Старкова З. С. Литература и кино : книга для учащихся. Москва : Просвещение, 1978. 96 с.
10. Старкова З. С. Содружество искусств на уроках литературы: Из опыта работы : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1988. 160 с.

REFERENCES

1. Belen'kiy G. I. (1990) Priobshhenie k iskusstvu slova : (Razдум'я o prepodavanii literatury v shkole) [Introduction to the art of words: (Reflections on the Literature teaching at school)]. Moskva : Prosveshhenie. 192 s. [in Russian].
2. Brazhe T. G. (1986) Problemy izuchenija literatury v 9 klasse vecheernej shkoly: Kniga dlja uchitelja [The issues of Literature studying in the Grade 9 of an evening school: A book for a teacher]. Moskva: Prosveshhenie. 175 s. [in Russian].
3. Kyryliuk Z. V. (2008) Problemy kulturolohichnoho pidkhdou u vyvchennia zarubizhnoii literatury [The culturological approach in the Foreign Literature studying]. *Zarubizhna literatura*. no. 4. 2–5 [in Ukrainian].
4. Konceptiia literaturnoi osvity, 26 sichnia 2011 roku [The concept of literature education, January 26, 2011]. URL: http://osvita.ua/legislation/- Ser_osv/13508. [in Ukrainian].
5. Melnyk A. (2013) Vnesok L. F. Miroshnychenko u rozvytok problemy navchannia zarubizhnoii literatury u kulturolohichnomu konteksti [L. F. Miroshnychenko's contribution to the development of Foreign Literature teaching in the culturological context]. *Vsesvitnia literatura v suchasniy shkoli*. no. 5 (387). 7–12 [in Ukrainian].
6. O reforme obshheobrazovatel'noj y professional'noj shkoly (1984) [On the reform of the secondary and vocational schools. Journal of documents and materials]. Sbornyk dokumentov y materialov. Moskva: Polytyzdat. 112 s. [in Russian].
7. Postanova Centralnogo Komitetu Kompartii Ukrainy i Rady Ministriv Ukrainskoi RSR «Pro podalshe vdoskonalennia zahalnoii serednioi osvity molodi i polipshennia umov roboty zahalnoosvitnioi shkoly» vid 10. 07. 1984 r. # 281 [Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On further improvement of general secondary education of youth and improvement of working conditions of secondary schools»]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html [in Ukrainian].
8. Starkova Z. S. (1985) Literatura i zhivopis' : kniga dlja uch-sja [Literature and painting: a book for students]. Moskva: Prosveshhenie. 112 s. [in Russian].
9. Starkova Z. S. (1978) Literatura i kino : kniga dlja uchashhihsja [Literature and cinema: a book for students]. Moskva: Prosveshhenie. 96 s. [in Russian].
10. Starkova Z. S. (1988) Sodruzhestvo iskusstv na urokah literatury: Iz opyta raboty: Kniga dlja uchitelja [Interaction of arts in Literature lessons: From work experience: A book for a teacher]. Moskva: Prosveshhenie. 160 s. [in Russian].